DOI https://doi.org/10.36059/978-966-397-302-9-4

Чумак В. А.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та історії
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
м. Київ, Україна

ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В. ВЕРНАДСЬКОГО ЗА СТОРІНКАМИ ЙОГО ЩОДЕННИКА

Вернадський Володимир Іванович (12.III.1863, Петербург – 6.1.1945, Москва) – радянський природознавець, дійсний член Петербурзької АН з 1906, академік АН УРСР, з 1919 – перший президент АН УРСР (1919–1920), основоположник геохімії, біохімії, вчення про біосферу і ноосферу [1, с. 286].

Питання актуалізації проблеми в умовах розбудови української держави, тривалої російської агресії проти України, «русского мира», окупації і законодавчої анексії ряду територій, у тому числі Криму і Донбасу, депортація українських громадян, зокрема, жінок і дітей, набуває особливої гостроти [2].

Аспекти раннього життєвого шляху Володимира Вернадського, національних коренів його походження, впливу сім'ї та оточуючого середовища, чинників становлення як українця потребують уважного розгляду.

З 1868 по 1875 Володимир Вернадський свої дитячі роки провів в Україні, в Полтаві і Харкові. Відвідував і Київ, де жила його бабуся – В. Константинович.

В щоденнику, який вів Володимир Іванович в 1917–1920 рр. і де, крім іншого, звертався своїми спогадами про свою сім'ю, свої українські корені, дитячі і юнацькі роки давав оцінку даному відрізку свого життєвого поступу. І уже з приводу іншого, дорослого періоду життєвої ситуації наголошує «мені здається, треба розрізняти – руське, українське, великоруське» [3, с. 7].

Видатний вчений добре знав своє коріння. Батьки Володимира були українцями з глибокими козацькими коренями. Предок Верна, що кельтською мовою означає скеля. А, наприклад, Жюль Верн і В. Вернадський – однокореневі прізвища. Верни покозачилися і осіли в Україні. Шляхтич Дмитро Вернадський воював у війську Богдана Хмельницького проти поляків, був схоплений і страчений ними. Діти були старшинами у козацькій спільноті. Дворянський чин отримав дід

Василь Іванович, який з того часу замість Вернацький став писатися Вернадський.

Батько Володимира Іван Васильович народився і довгий час жив у Києві, очолював кафедру, будучи професором політекономії і статистики, автором першого в Росії підручника з історії політекономії, викладав в університетах Києва і Москви.

Дружина Івана Васильовича Ганна із старшинського роду Константиновичів. Микола Гулак, її дядько, один із відомих діячів Кирило-Мефодіївського братства. Іван Вернадський і Микола Гулак були знайомі і спілкувалися з Шевченком, Максимовичем, Костомаровим. У своїх автобіографіях Володимир Вернадський не пропускав написати про своє козацьке походження [4, с. 222].

Величезний, без перебільшення вплив на розвиток сина Володимира, як і іншого сина Георгія і своїх доньок, мав батько Іван Васильович. Він прищепив Володимиру інтерес і любов до свого українського народу, його героїчної і складної історії, його культури. У спогадах Володимир Іванович підкреслював, що батько розповідав історію України по-своєму, зовсім не так, як розказували її викладачі в гімназії. Батько не одноразово наголошував на тому, що Петербург побудували на кістках українців. Будували Петербург козаки з полків Івана Мазепи.

Мати мала неабиякі музичні здібності, за фахом учителька музики і співів. Вона кохалася в українські пісні, гарно вишивала. «Вечорами у Харкові у нашому домі, – згадував у своїх щоденниках Володимир, – вона влаштовувала хори, розкривалися вікна і лилися хороші українські пісні. На мене це дуже сильно діяло» [3, с. 17].

Все це мало вплив на формування світоглядних переконань, ціннісних орієнтацій майбутнього вченого-гуманіста. Ще гімназистом він занотовує у щоденнику: «Чиняться жахливі утиски малоросів! Драгоманову навіть в Австрії не дозволяють видавати газету малоросійською мовою. У Росії зовсім заборонено друкувати книги моєю рідною мовою. На канікулах з усім завзяттям візьмусь за неї» [3, с. 68].

Закінчував В. Вернадський з четвертого року навчання уже в Петербурзі. В наданому В. Вернадським рефераті при закінченні гімназії мова йде про історію, культуру, природу рідної України. В цей же час, у 1880 р. він робить чи не єдину спробу віршування. Вірш присвячено Україні, правда російською мовою, але написаний з біллю і переживанням за рідну землю – «Украина, родная моя сторона, ты уже погибаешь…».

Відомо, що В. І. Вернадський весь час тримає в полі зору історичні події, які відбувалися на етнічній українській території. У нього були

наукові розвідки присвячені Закарпаттю («Угорська Русь» – вперше опублікована 1996 р. в Україні). В 1915 р. з'являється стаття Володимира Івановича «Українське питання і російська громадськість». Проте тоді вона не була опублікована (надрукована була аж 1988 р.). Незгоду між українцями і російською владою В. Вернадський, тоді молодий вчений, пояснював «централістським прагненням останньої». «Антагоністи українства, – писав він, – не бажають допустити свободи українського руху з побоювання політичного й культурного збитку для Росії… Тоді як українці вважають злочином проти загальнолюдського права протидію освітній та культурній роботі у будь-яких живих національних формах…» [3, с. 249].

В названій статті В. Вернадський засуджує концепції «загальної історії» і «єдиного слов'янського простору», які на практиці є не слов'янськими, а російськими. Вчений пише, що немає сенсу зараховувати Україну до єдиної православної слов'янської цивілізації, оскільки Україна є інтегральною частиною європейського простору [3, с. 250].

Ще одна цікава сторінка в біографії В. Вернадського пов'язана з Полтавщиною. У складі експедиції свого наукового керівника академіка В. В. Докучаєва студент В. Вернадський проходив практику ґрунтознавця на полтавській землі. Тут він проявив себе не тільки ґрунтознавцем, а і археологом. Працюючі 1891 р. на околицях Корюкова, він позначає на карті кургани-могильники та так звані кам'яні «баби» – древні скульптури бронзової епохи, здійснює археологічні розкопки та описування. Це була не ординарна робота, яку вельми цінував науковий керівник В. Вернадського В. В. Докучаєв. Цікаво, що кам'яні «баби», які експонуються у Полтавському краєзнавчому музеї, привіз сюди саме В. Вернадський. Це ще один штрих, який характеризує його як особистість і як вченого [5].

Життєві обставини, оточуюче середовище в Росії перетворили В. Вернадського на добре обрусілого українця. Сам В. Вернадський ідентифікував себе з українцями, які вважали російську мову (та й культуру) рідною так, як ірландці англійську. Але водночас чітко усвідомлював свою нетотожність з великоросами [3, с. 7]. Розмовну практику з української мови з дочкою Ніною ввів тільки з квітня 1918 р. [3, с. 7]. Проте, своє головне завдання В. І. Вернадський бачив у збереженні панівного становища російської культури в Україні.

Він мав на меті об'єднання українців, працюючих в національно-державному середовищі, але люблячих «русскую культуру», для них тоже родную». Збереження зв'язку всіх наукових і науковознавчих закладів з російською організацією [3, с. 98].

В. Вернадський яскравий представник тієї зросійщеної української еліти, яка від російського берега відплила, а до українського берега не пристала. Тому, як бачиться, апробоване в наших енциклопедіях визначення: російський і український вчений найбільш ємко характеризує ситуацію. Присутня в його особистості й частка й українського самовизначення, не тільки «походження, а це перший щабель українства» [6].

В січні 1945 р., перед смертю Володимир Іванович Вернадський передав до академії наук України свої спогади, щоденники, в яких зазначав: «Я вірю у велике майбутнє України, й Українську академію наук».

Таким В. І. Вернадський побачив свій український берег.

Список використаних джерел:

1. Украинский Советский энциклопедический словарь. В 3-х т. (ред. кол. А. В. Кудрицкий (ответ. ред.) и др. К. : Глав. ред. УСЭ, 1988. Т. 1.

2. Ланцман Олеся. Депортація під виглядом евакуації. *Дзеркало тижня*. 3 березня. 2023.

3. Вернадский В. И. Дневники. 1917–1921 : Октябрь 1917 – январь 1920. К. : Наук. думка, 1994.

4. Мафтин Лариса. Українознавча складова творчої спадщини Володимира Вернадського. *Гірська школа українознавських Карпат*. 2016. № 14.

5. В. І. Вернадський і Полтавщина: факти, документи, бібліографія / еклад. Самородов В. М., Кигим С. Л. (наук. ред. К. М. Ситник). Полтава : Полтав. літератор, 2008.

6. Гирич Ігор. Володимир Вернадський. Між російським і українськими берегами. *Історична правда.* URL: istpravda.com.ua/articles/2019/06/25/155877